

הדף היומי / מסכת יומא

פרק שמיני

בתודעה של אוכלי המן

העינוי ביום הכיפורים מהדהד את ימי חוסר הוודאות במדבר וההיזקקות למן מן השמים. יום אחד בשנה אדם מנתק את עצמו מהתלות בגבולות הגוף

ידעת ולא ידעון אבותיך, למען הודיעך כי לא על הלחם יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם". והנה מתגלה לנו מטרת העינויים לפי סוגייתנו – לחיות לפחות יום אחד בשנה בתודעת אוכלי המן.

הפסוק עצמו, כפי שהגמרא מיד מדגישה, מספר שגם אוכלי המן התענו, "המאכלך מן במדבר אשר לא ידעון אבותיך, למען ענתך ולמען נסתך להיטיבך באחריתך" (פסוק טז). מהו העינוי של מי שאוכל מן במציאות שה' עימו? בהקשר זה "עינוי" איננו עינוי פיזי, אלא עינוי במובן יותר שורשי למהות כוחות החיים, כלומר, המילה "נפש" מתייחסת ליסוד הרצון והשאיפה והדעת. מהו עינוי בידי שמים המנסה את מהותו של האדם? "אינו דומה מי שיש לו פת בסלו, למי שאין לו פת בסלו", או "אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל". בהקשר של תודעת אוכלי המן כוונת מחלוקת זו בין רבי אסי לרבי אמי היא לזהות את הצער של מי שחי מתוך אמונה שה' עמו, על אף שהמציאות אינה משקפת זאת, שהרי המן לא היה בנמצא במקרה בהישג יד. האם אפשר לסמוך על ה' לספק את צורכי החיים? מסתבר שנהנים יותר מלראות את האוכל, לדעת שהוא קיים, מאשר אפילו לטעום אותו. כל השמועות בהמשך מבררות עניין זה שבנפש, בחינת, "טוב מראה עיניים מהלך נפש" – כלומר, לדעת שאפשר לממש את הרצון וההפץ הוא הדבר המחייב את הנפש אף יותר מלשבוץ מאוכל ולהתענג עם אישה "מגופו של מעשה".

טעם החיים

ידידי הרב צוריאל וינר תמיד אומר שמצוות הסעודה של ערב יום כיפור היא לאכול מן, והעינוי הבא אחרי הסעודה, בדרת יום, מבטא חוויה של שמחה, לא של כאב וייסורים – שמחה של מי שיודע בכיבוד, "כי לא על הלחם יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם". נדמה כי המחלוקת בין רבי עקיבא ורבי ישמעאל בדף עה: ממצה את תודעת אוכלי המן. בדרך דרשותיהם התנאים חוו את מציאות המדבר. תנו רבנן: "לחם אבירים אכל איש" (תהילים עז, כה) – לחם שמלאכי השרת אוכלין אותו, דברי רבי עקיבא. וכשנאמרו דברים לפני רבי ישמעאל אמר להם: "צאו ואמרו לו, לעקיבא: עקיבא טעית! וכי מלאכי השרת אוכלין לחם? ...אלא מה אני מקיים 'אבירים' – לחם שנבלע במאתיים ארבעים ושמונה אברים". חכמי המשנה חלקו ביניהם אם ביום כיפור הם נעשו מלאכי השרת ממש או נשארו בגוף האדם, אך בגוף שכוחותיו התחדשו, כי האוכל נבלע בגוף שלא התבלה, ללא הפרשות, מן תחיית המתים בזעיר אנפין בגופניות שאין בו רקב. לפי גישת סוגייתנו אין במשנה התייחסות לעונש כרת היות ולא מדובר בה בעיניים במובן של ייסורים. בתנועת נפש המתאימה לאוכלי המן אדם מנתק את עצמו מהתלות בגבולות הגוף וביום כיפור טועם את טעם החיים. ■

דב ברקוביץ' ויעקב ליבי

בברייתות המרכזיות המובאות בסוגיה ישנן כמה הסברים למהות מצוות העינוי. יום כיפור מכונה "שבת שבתון" (ויקרא כג, לב). בכך מודגש שאיסורי היום משובצים במסגרת הכללית התורנית של חובות השביתה – שבת, שמיטה, יובל, מועדים, ועוד – ובהכפלת המילה "שבת", שליסוד זה חשיבות מיוחדת ביום כיפור. בפסוק ובברייתא נוצרת הקבלה בין איסור מלאכה לבין חובת העינוי – למשל, בשניהם נקבע עונש כרת. כלומר, איסור מלאכה ביום כיפור אינו מושתת על העיקרון ה"שבת" של הכרה בכריאת העולם וביציאת מצרים, וגם אינו קרוב לאיסור המצומצם שבמועדים הנובע מחובת שמחת היום. ביום כיפור איסור מלאכה וחובת העינוי יונקים יחד מן מיוחד במסגרת הרחבה שבתורה של "שביתת האדם". יום כיפור מבליט את הצורך לפנות מעבר לכוחות היצירה באדם, כמו בשבת, אך לא מהטעם של שבת, אלא בכדי להתפנות מהמציאות האנושית הקבועה ולהתמקד במה ששכוח ונעלם לו מדרך הטבע. החיים עצמם מתקטנים בשעת עמידת האדם לפני ה' לשם כפרה והיטהרות. על כן, חובת השביתה מתעצמת, איסורי מלאכה של שבת קיימים, אך הם הולכים ומתרחבים, מכילים את כל הקשור לעיסוק של אדם בעצמו, בלהחיות את עצמו, בלעדן את עצמו, ובלהתענג.

בהתייחס במיוחד לאכילה ושתיה הברייתא בדף עז: מתארת את העינויים ביום כיפור כהרחבה של מסגרת רוחבית נוספת בתורה, איסורי האכילה – פיגול ונותר, טבל, ונבילה. אלא שביום כיפור איסורי האכילה מתרחבים עד שמכילים גם את האוכל השוטף, "החולין". כפי שפעם כתבתי, איסורי אכילה – והנאה – באים לתקן את יסוד חטא עץ הדעת טוב ורע בו שורש הדחף היצרי הלא נשלט באדם הנו במיניות ובאכילה. הרחבתו והעצמתו של מרחב איסורי אכילה ביום כיפור באות למקד את האדם ביסוד החטא שבו, ובתביעה לצמצומו ושליטתו.

לחזור לחוויית הראשית

מסוף הברייתות שבדף עז: עד עז: ולמעשה עד עז:, עדים אנו ל"התפרצות" אגדה מרתקת, מה שתמיד מחייב לומדים לזהות זרמי עומק שבסוגיה המתגלים פתאום בדמיון שבקודש המוביל לתחומים מפתיעים. למה בשלב הזה של הדיון בעינוי הנפש נכון היה לתלמודנו לעסוק בהרחבה בפלאי ירידת המן במדבר? מה שפותח את השער להתפרצות האגדה הנו שיטת רבי ישמעאל בהסבר יסוד העינויים, והמשתמע לגבי משמעות המילה "נפש". "תנא דבי רבי ישמעאל: נאמר כאן (ביום כיפור) 'עינוי', ונאמר להלן, 'עינוי' – מה להלן עינוי, רעבון; אף כאן עינוי רעבון". בתלמוד ירושלמי דרשה זו מובנת בפשטותה, ובזיקה ל"אבידת נפש". החובה ביום כיפור הנה לחזור על חווית עם ישראל בהליכה הקשה במדבר בה היו קרובים למוות מרעבון. לעומת זאת, על אף שלא כתוב במפורש בדרשה, התלמוד בבלי שומע גם את המשך הפסוק, "ויענך וירעיבך ויאכילך את המן אשר לא

לל גדול הוא בלימוד המשנה: לכל רשימה שבה מבנה פנימי, והמבנה יוצר סיפור – הסיפור הוא חלק מהוראת המשנה. פרק ח' במסכתנו פותח ברשימה מפורסמת – "יום הכיפורים אסור באכילה ובשתיה וברחיצה ובסיכה ובעילת הסנדל ובתשמישי המיטה". גם התוכן וגם הסגנון של רשימה זו מכוונים לחלוקה לשלושה זוגות. הזוג הראשון – אכילה ושתיה – קשור להכנסת דבר מה לחלל הפנימי של הגוף הבא להחיותו; הזוג השני – רחיצה וסיכה – קשור לטיפול חיצוני בגוף להרנין אותו; הזוג השלישי – נעילת הסנדל ותשמישי המיטה – קשור לתענוג הגוף המורגש דרך מגע עם דבר החיצוני לו. כך מספרת המשנה שלא רק הימנעות ממה שנהיה חלק מהגוף ועצם חיותו הנו מחובת העינוי, אלא אף מה שרק מענג ומשפיע מבחוץ גם נכלל באיסור.

בשני התלמודים מיד מתעוררת נקודת מפתח נוספת ברשימה זו. הפסוק המגדיר את ההענשה של מי שאינו מתענה ביום כיפור קובע עונש כרת – "וכל הנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה, ונכרתה מעמיה" (ויקרא כג, כט). והרי ניסוח המשנה מסתפק בלשון "יום כיפור אסור...". ללא אזכור העונש החמור! יתר על כן, בלשון הכללי "אסור" המשנה משווה בחומרת העבירה בין ששת העינויים, על אף שהאכילה והשתיה נחשבים חמורים מהאחרים, כאילו המשנה מבקשת לעצב מסגרת הלכתית-מושגית בה ששת העינויים שווים ב"איסורם".

נקודה זו הטמונה בקריאת פשט המשנה מתעצמת בקטע הראשון שבגמרא. רבים יטענו שהדיון במחלוקת אם "חצי שעור אסור מן התורה" אינו קשור לציר המרכזי של הפרק, איסור העינוי ביום כיפור, והוא מובא בצורת עריכה אסוציאטיבית. לאמתו של דבר הדיון ב"שעורים" מכוון להעמיק את הפליאה על אודות ניסוח המשנה המשווה בין העינויים. דווקא העובדה שחומרת האכילה והשתיה אינה בדרגת עונש כרת, היא היא המחייבת שמדובר פחות משיעור האכילה ושתיה המחייב עונש זה.

מעבר לכוחות היצירה

לשם מה בחרה המשנה להתייחס לאיסור אכילה ושתיה בהקשר מיוחד שכזה בכדי להרוויח את הכללת העינויים יחד? האם לא היה עדיף למשנה להמחיש קודם את חומרתם המקורית של עינויי אכילה ושתיה כראוי לעונש חמור בכדי להדגיש את מהותו של היום הקדוש והנורא?! מה אפשר ללמוד מנקודות משמעותיות אלו על מהותו של הציווי המרכזי ביום כיפורים של חובת העינוי? משמעותי ביותר הוא הקביעה של הברייתא בדף עז: שהעינוי ביום כיפור אינו סוג של סיגוף. אין לאדם לחפש דרך להתייטר, להכאיב לעצמו – מה שהיה מקובל ונערץ במסורות דתיות חשובות בארץ ישראל בתקופת המשנה. על כן, למשל, אין לאדם "לשבת בחמה או בצנינה" כדי שיצטער. ובכן אם לא מדובר בסיגוף ובהתייטרות לשמו, אז לשם מה העינוי?

בשולי הדף / חנן חריף

עד ע"ב ■ כוסו וכיסו

המילה 'מישרים' המוזכרת בצמוד ליינ בפסוק "אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו יתהלך מישרים" (משלי כג, פסוק לא) נדרשת על ידי ר' אמי ור' אסי בשני אופנים שונים: או כרומזת לגילוי עריות – "כל הנר תן עינו בכוסו, עריות כולן דומות עליו כמי שור" או כמתייחסת לגזל – "...כל העולם כולו דומה עליו כמישור" (רש"י: ממון אחד רים דומה עליו כהיתר. והמהרש"א – ר' שמואל אליעזר הלוי אידלש מאוסטרא – מר' סיף: "אחר שאכל [=כילה, גמור] ממונו, מבקש לימודו [=הרגלו] בממון אחרים", ומ' ציין שלפי זה יש לגרוס 'כיס' – כמו הכתיב בפסוק – ולא 'כוס'). ההקשר המקורי של הפסוק, לעומת זאת, מציין שני שלבים של השפעת היין: ראשית, השלב המהנה – "יתה' לך מישרים", אך מייד לאחר מכן – "אחריתו כנחש יישך וכצפעוני פיריש" (פסוק לב).

עו ע"ב ■ קטורת או טבק?

בפסוקים המפורסמים ביחזקאל פרק ח, בהם מתוארים חטאי בני ישראל ועבודת האלילים שעבדו בבית המקדש עצמו, נכתב בין היתר כי: "שבעים איש מזקני יש" ראל...עומדים לפניו ואיש מקטרתו בידו וענן הקטורת עולה" (פסוק י"א). המקטרת היא הכלי ששימש אותם להקטרת הקטורת לעבודת האלילים. בתורה נקרא הכלי הזה בשם כללי – מחתה, ללא כינוי ייחודי כבס' פר יחזקאל ובמקומות נוספים בתנ"ך. בימינו, נו, שנים רבות לאחר ביטולו של ה"צרא דעבודה זרה" אין למשמעות המקורית של המילה 'מקטרת' שימוש מעשי או לשוני, והיא מציינת את ה'Pipe', כלי העישון הח' ביב מאוד על חלק מהמעשנים. למעשה נכנ' סה המילה לנעליה החדשות עוד בתקופת ההשכלה העברית, וכפי שכתב שד"ל (שמואל דוד לוצאטו, 1800-1865, גדול משכילי איטליה ומאבות 'חכמת ישראל'): "והיה כי תחפוץ להעלות ריח ניחוח באפך, תשימנו במקטרת ותציתו באש למרגועך".

עז ע"ב ■ מכות השמל למלאך גבריאל

מקור הקללה המפורסמת – ה'פולסא דנורא' – מופיע אצלנו לגבי לא אחר מאשר המלאך גבריאל: "א"ר יוחנן, באותה שעה הוציאו לגבריאל מאחורי הפרגוד ומחיוהו שיתין פולסי דנורא" (=היכוהו שישים מכות של אש). על גבריאל הוטל לזרוק גחלי אש על ירושלים (על פי יחזקאל י פסוק ב), והוא צינן אותם מעט בכך שביקש מאת ה'כרוב' (המלאך מיכאל) שיוציאם ויעבירם אליו, שכן אם לא היה עושה כך "לא נשתירו משונאיהן של ישראל שריד ופליט...". ועל כך נענש. מסתבר כי הקללה הנוראה באה לראשונה דווקא על מי שמסר נפשו למען עם ישראל!

מקור המילה הינו כנראה הלטינית pulses – מכות, כך שהיום יכולנו אולי לומר 'קללת הפולסים החשמליים' במקום 'פולסא דנורא', אך אין ספק שזה היה מעמ' עם משהו מהרושם המפחיד שמותיר השם המקורי. ■